

ХРАНИТЕЛНАТА ПРОМИШЛЕНОСТ В ПОЛША – ОЦЕНКА НА ЕФЕКТИТЕ ОТ ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА В СВЕТЛИНАТА НА СТРАТЕГИЯТА ЗА ДЪЛГОСРОЧНО РАЗВИТИЕ
THE FOOD INDUSTRY IN POLAND – AN ASSESSMENT OF THE EFFECTS OF CAP IN THE LIGHT OF THE LONG-TERM DEVELOPMENT

Марек Вигиер
Marek Wigier

Институт по икономика на земеделието и хранителната промишленост – Национален изследователски институт - Варшава, Полша
Institute of Agriculture and Food Economics – National Research Institute – Warsaw, Poland

E-mail: marek.wigier@ierigz.waw.pl

Резюме

Икономическото развитие в хранително-преработвателния сектор зависи главно от промените, протичащи на пазара. Държавата обаче е активен участник в този сектор. Дефинирайки стратегията за преустройство на различните сектори на икономиката с помощта на преки и косвени инструменти на политиката, тя активно въздейства върху сферите на производство, разпределение, алокация, обмен и потребление. Стимулира пазарните субекти за определен начин на поведение и решения. Членството на Полша в ЕС съществено промени условията, в които функционира хранителната промишленост. В периода 2004-2011 селското стопанство, хранителната промишленост и селските райони получиха финансова подкрепа в рамките на ОСП в размер на близо 30 млрд. евро.

Предмет на настоящата статия е опитът за систематизиране на дългосрочните цели на селскостопанската политика с акцент върху хранителната промишленост, оценката на тяхната кохезия, както и анализ на най-важните ефекти от ОСП и на промените в преработвателния сектор през последните десет години. В заключение са очертани най-важните предизвикателства за хранителния сектор в перспектива до 2020 г.

Abstract

Developmental processes in the agri-food sector depend mainly on changes occurring on the market. The State, however, is often an active participant. By defining the strategies of the transformation of various sectors of the economy, using direct and indirect policy instruments, it significantly affects the sphere of production, distribution, allocation, exchange, and consumption. It stimulates market entities to undertake specific behaviour and decisions. Poland's membership in the European Union has materially altered the functioning conditions of food economics. In 2004-2011 agriculture, the food industry and rural areas obtained financial support under CAP amounting to nearly EUR 30 billion. This study aims at systematising the long-term objectives of agricultural policy (with particular attention given to the food industry), assessing their cohesion, and discussing the principal effects of CAP and changes in the processing sector over the last decade. The final section of the study features a presentation of the greatest challenges to the food industry in the 2020 perspective.

Ключови думи: хранителна промишленост, интеграция с ЕС, обща селскостопанска политика.

Key words: food industry, integration in the European Union, CAP.

ДЪЛГОСРОЧНИТЕ ЦЕЛИ НА СЕЛСКОСТОПАНСКАТА ПОЛИТИКА СПРЯМО ХРАНИТЕЛНАТА ПРОМИШЛЕНОСТ

От 2002 г. полското земеделско стопанство, хранителната промишленост и селските райони получават подкрепа от средства по програми, съфинансирани от бюджета на ЕС, които взаимно се преплитат и допълват. Понякога обаче на мерките,

предвидени в тези програми, се противопоставят вътрешни цели. Без съмнение публичната помощ е важен инструмент за подкрепа на структурните промени в земеделските стопанства и предприятията на хранителната промишленост, както и на социално-икономическите промени в селските райони. Общата стойност на финансовата помощ (в това число и директните плащания), върху която упражнява надзор

Министерството на земеделието и развитието на селските райони за земеделско-хранителния сектор и селските райони от 2002 до 2011 г., надвишава сумата от 140 млрд. злоти. Това са средства от плащания по линия на програмите САПАРД - около 4,5 млрд. злоти, Оперативната секторна програма (ОСП) „Земеделие” - около 6,4 млрд. злоти, Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) – 2004-2006 г. – около 11,1 млрд. злоти, ПРСР 2007-2013 г. – 51,5 млрд. злоти, както и близо 67,4 млрд. злоти от директните плащания.

Хранителната промишленост също така е бенефициент на публичната помощ, съфинансирана от средства на ЕС. Размерът на субсидията обаче е сравнително малък по отношение на общия бюджет на гореспоменатите програми, въпреки нарасналите средства в периода 2002-2013 г. от 0,9 млрд. злоти до около 3,7 млрд. злоти. Делът на тези средства в бюджета на програмите САПАРД, ОСП „Земеделие” и ПРСР 2007-2013 системно намалява – от около 34% до малко повече от 5%. Това (според оценката на създателите на земеделската политика) показва нарастващата конкурентоспособност на хранителната промишленост и намаляващата потребност от подпомагане на този сектор и същевременно нарастваща потребност от финансиране на другите приоритети на аграрната политика, свързани с реструктурирането на земеделския сектор, многофункционалното развитие на селските райони и опазването на околната среда.

В периода 2002-2011 г. за съфинансиране на инвестиции със средства от ЕС са изразходвани общо около 4,3 млрд. злоти публични средства. Съгласно с допустимия бюджет на ПРСР за периода 2007-2013 г. на разположение са още около 2,6 млрд. злоти. Стойността на постъпилите проекти обаче превишава повече от два пъти допустимия бюджет. Очевидно е, че част от инвестициите няма да бъдат финансирани от бюджета на ЕС и ще трябва да се финансират от други източници (Wigier, 2011).

В периода преди членството на Полша в Европейския съюз най-чувствителни от гледна точка на *acquis communautaire* (пълният обем на законодателството на ЕС), внедряването на стандартите на ЕС и подобряването на конкурентоспособността на производството бяха четири бранша: месният, в това число кланиците и преработката на птиче месо, млечният, рибният и на зеленчуците и плодовете. Хранителната промишленост се характеризираше с ниска рентабилност, а липсата на капитал не позволяваше на предприятията да предприемат инвестиции, необходими за интегрирането с Европейския съюз. Необходимостта от оказване на подкрепа произтичаше и от факта, че хранителната промишленост има голямо значение за полската

икономика както що се отнася до обема на производството и броя на заетите лица, така и по отношение на влиянието, което развитието на преработвателната промишленост оказва върху развитието на земеделските производители. По програма САПАРД са субсидирани инвестиции за: подобряване на безопасността и качеството на храните; постигане на хигиенни и ветеринарно-санитарни изисквания на ЕС; реструктуриране на производството и повишаване на конкурентоспособността; засилване на групите земеделски производители; опазване на околната среда.

Към приоритетните мерки на ОСП „Земеделие” спадат: сигурност и качество на храните, опазване на околната среда, използване на съществуващите „пазарни ниши”, създаване на нови пътища за дистрибуция, прилагане на нови технологии, добавяне на стойност към земеделски и горски продукти, подобряване на породния състав на отглежданите животни, приспособяване на инфраструктурата на пазарите на едро към търговията на едро със земеделски хранителни стоки, както и хладилното осигуряване на хранителните стоки и тяхното сортиране. Субсидиите за преработвателната промишленост по оперативната програма обхващат браншовете, упоменати в Приложение 1 към Договора, с изключение на риболова и горското стопанство. Субсидирани са браншовете производство на мелничарски продукти, картофи за нишесте, производство на яйца, хмел, пчелен мед, лен и коноп. Бенефициенти са и предприятията за временно съхранение и замразяване на месо, предприятията за опаковане на яйца и търговията на едро с хранителни продукти. Условието за оказване на помощ е предприятията да отговарят на санитарно-хигиенните стандарти, на стандартите за опазване на околната среда и спазване на изискванията за добро здраве и благосъстояние на животните. Предприятията за месопреработка и млекопреработка, които са поискали удължаване на сроковете за адаптиране към европейските изисквания и са представили индивидуални планове за реконструкция, получиха възможност да въведат изискванията след завършването на инвеститорските проекти.

Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) 2007-2013 г. разширява групата на бенефициентите. По мярката „Добавяне на стойност към земеделски и горски продукти” право на субсидиране имат преработватели от следните браншове: месо и месни продукти, в това число преработка на птиче месо и яйца; преработка на картофи; преработка и консервиране на плодове и зеленчуци; производство на растителни масла; производство на мляко и млечни продукти (с изключение на производството на масло); производство на мелничарски продукти; производство

на фуражи; преработка на пчелен мед; производство на алкохолни напитки; производство на вино (с изключение на виноподобни и винопроизводни продукти); временно замразяване и съхранение на земеделски продукти; търговия на едро със зърнени храни, непреработен тютюн, семена (от рапица, както и посевния материал от земеделски и зеленчукови растения), цветя, растения, плодове и зеленчуци, мляко, млечни продукти, яйца, олио и хранителни мазнини; преработка на лен и коноп. От помощта могат да се възползват само предприятия, които имат добри производствени и икономически резултати, произвеждат в съответствие с хигиенните и ветеринарно-санитарните стандарти, със стандартите за опазване на околната среда и имат хуманно отношение към животните. Основно изискване към икономическата документация на бенефициентите е тя да доказва, че субсидираният проект ще допринесе за подобряването на конкурентната позиция на предприятията. Изискванията към бенефициентите способстват за постигане на целта на мярката, която е подобряване на конкурентоспособността на предприятията и търговията на едро с аграрни продукти в резултат на нарастване на добавената стойност, подобряване на качеството, намаляване на разходите, въвеждането на нови суровини, въвеждането в производството на нови процеси, продукти и технологии, въвеждането на нови стандарти (Kowalski, Niewęglowska, Wrzochalska, Rowiński, Wasilewski, Adamski, Dudek, Chmieliński, Wigier, 2010).

Субсидиите за инвестиции в селскостопанските и хранително-преработвателните предприятия са прилагани постоянно след присъединяването към ЕС, макар че инвестиционната подкрепа е променяла своите цели, обхват и размер. Постоянни остават целите подобряване на конкурентоспособността, схващана като нарастване на добавената стойност, повишаване качеството на производството, развитие на нови технологии; опазване на околната среда; подобряване на условията на транспортиране, клане или умъртвяване на животните.

ПОЛСКАТА ХРАНИТЕЛНА ПРОМИШЛЕНОСТ В ПЕРИОДА НА ЧЛЕНСТВО В ЕС - ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА

Периодът на членството на Полша в ЕС се свързва с производствено, инвестиционно и търговско оживление на пазара на хранителни стоки. Промисленото производство на храни през периода 2004-2011 г. се развива със среден темп 4,6% годишно (6,3% до 2007). Този темп е малко по-висок от нарастването на brutния вътрешен продукт (4%), почти два пъти по-висок от темпа на нарастване на стоковото земеделско производство (2,5% годишно), 2,5 пъти по-

голям от темпа на нарастване на потреблението на храни, напитки и тютюневи изделия (1,7%), както и по-малък от темпа на нарастване на промишленото производство в Полша (5,6%). Същевременно темпът на нарастване на стойността на продажбите в хранителната промишленост в Полша е от най-високите в ЕС (0,7% годишно в държавите на ЕС-27). Нарастването на стойността и обема на производството се предизвиква от развитието на вътрешния пазар (в резултат на нарастването на brutния вътрешен продукт и повишаването на доходите на населението, както и на настъпилите изменения в моделите на потребление на хранителни продукти), а също и от значителното нарастване на износа.

По-бързото развитие довежда до засилване на полските позиции на европейския пазар. Стойността на производството в хранителната промишленост в Полша (около 67 млрд. евро по паритет на покупателна способност) е около 7% от стойността на производството на хранителни продукти и напитки в страните от ЕС-27. Доказателство, че полската хранителна промишленост е сериозен партньор и конкурент на производителите на храни и напитки в Европейския съюз, са и стойностите на други, характерни за този сектор показатели. Например:

- Броят на заетите в хранителната промишленост в Полша възлиза на 458 000 души, т.е. 10 % от заетите в хранителната промишленост на ЕС-27.

- Създадената брутна добавена стойност в хранителната промишленост на Полша се равнява на 9,4 млрд. евро, т.е. около 7,0% от brutната добавена стойност, създадена от хранителната промишленост в ЕС-27.

- Броят на работещите в хранителната промишленост фирми (в това число и микропредприятия) в Полша е 15 600, т.е. 5% от работещите в тази индустрия фирми в ЕС-27.

Резултат от настъпващите промени, включително и от инвестиционните процеси в полската хранителна промишленост, е консолидирането на браншовете. В периода 2000-2010 г. системно намалява броят на действащите предприятия от хранителната промишленост (с около 30%). Най-голям спад на броя фирми отчита групата на микропредприятията (с 36%), а най-малък спад - малките и средните фирми (с по 13% във всяка група). Същевременно (макар и в по-малък мащаб) намалява заетостта в хранителния бранш (с около 10%), най-голям спад на заетостта има в микропредприятията (с 22%), а минимални съкращения или дори временно нарастване на заетостта (през периода 2003-2008 г.) отчитат малките фирми (Mroczek, 2011).

Влизането на Полша в структурите на Европейския съюз се оказва импулс за ускореното

развитие на хранителния сектор в страната. То отваря нови възможности: неограничен достъп до пазарите (през 2011 г. повече от 502 милиона потребители) и фондовете на Европейския съюз (подпомагачи процесите на модернизация на предприятията и адаптирането им към новите пазарни условия). Същевременно отварянето на вътрешния пазар се свързва с огромни предизвикателства, в това число и силна международна конкуренция, която налага инвестиции и свързаните с тях процеси на консолидация и браншово реструктуриране. Настъпва също така засилване на интеграционните процеси на хоризонтално ниво (между преработвателите) и на вертикално ниво (по линията земеделски производител – преработвател – търговец).

Държавите от ЕС станаха най-големият и разрастващ се пазар за полски хранителни стоки (от 63% нарастване на стойността на износа през 2003 г. до около 80% през 2010 г.). От момента на членството на Полша в Европейския съюз полският износ нарасна близо три и половина пъти, вносът – три пъти, а външнотърговското салдо с тези продукти – повече от пет пъти. За цялата търговия с хранителни продукти е характерна по-висока динамика на износа, отколкото на вноса. Това доведе до нарастване на положителното салдо на обмена от 0,5 млрд. евро през 2003 г. до 2,6 млрд. евро през 2010 г. Прогнозираните резултати за 2011 г. са също много добри. Стойността на търговския оборот с храни ще нарасне вероятно с 6%, т.е. износът ще нарасне до рекордното ниво от 14,0 млрд. евро, вносът – до 11,7 млрд. евро, а положителното салдо на обмена ще възлезе на около 2,3 млрд. евро.

В структурата на външната търговия с хранителни стоки доминират продукти на хранителната промишленост, а резултатите от търговията с тях имат решаващо значение за положителното салдо в търговския стокообмен. Относителният дял на полуфабрикатите и готовите продукти в износа нараства. През 2010 г. приходите от продажби на тази стокова група са 84% от износа на полския сектор на хранителни стоки. Относителният дял на преработените продукти във вноса на хранителни стоки е около 80% от стойността на обмена. С най-висока динамика през последното десетилетие се отличават производството на вторично преработени храни (нараства с 85%), както и производството на кафе, чай, тютюн и други (нараства приблизително с 50%). По-малка е динамиката при първичната преработка на храни (нараства с 35%) и обикновената преработка (нараства с 13%). Производството на високопреработени храни нараства с темп от 6,4% годишно, на кафе, чай и др. – с 4%, на вторичната преработка е с 3%, а производството на стандартна храна - с малко повече от 1% годишно.

Направените инвестиции в периода преди членството на Полша в Европейския съюз и първите години на членството в него са довели до подобряване на ефективността на производството, до намаляване на заетостта и нарастване на производителността на труда. Производителността на труда, измерена с брутната добавена стойност по базисни цени, нараства с около 6900 злоти (при базисни цени за 2010 г.) на един зает в производството спрямо 2000 г. Въпреки видимия прогрес на нарастването на производителността на труда в Полша тя е средно с повече от 40% по-ниска от производителността на труда в хранителната индустрия на държавите от ЕС-15. Решително по-добри (по отношение на периода преди приемането) са финансовите резултати в хранителната промишленост. Тяхното временно влошаване през 2008 г. е непосредствен резултат от световната икономическа криза. През 2010 г. финансовата ликвидност на предприятията им дава сигурност по отношение на възможностите да посрещнат задълженията си, а печалбата от целия сектор и показателите за рентабилност са близки до рекордното ниво, постигнато през 2009 г.

За доброто финансово състояние на фирмите свидетелстват също така и нарастването на стойността на собствения капитал, на собствените оборотни средства, както и значителното намаляване на дългосрочните задължения. През 2010 г. нито един бранш на хранителната промишленост не е имал нетна отрицателна рентабилност. С най-ниска рентабилност на продажбите години наред се характеризира преработката на животински продукти (2,72% през 2010 г.), а с най-висока – производството на кафе, чай, тютюн и др. (6,83%) и вторичната преработка на храни (5,65%). От няколко години се наблюдава подобряване на финансовата ликвидност при преработката на животински продукти и в мелничарския бранш (макар да не превишава 1%). Все още слаба е финансовата ликвидност на секторите производство на бира и тютюневи изделия (по-малко от 1%). Влошава се финансовата ликвидност на секторите производство на хранителни добавки, производство на безалкохолни и алкохолни напитки.

ВЛИЯНИЕ НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА ВЪРХУ РАЗВИТИЕТО НА ХРАНИТЕЛНАТА ПРОМИШЛЕННОСТ

Успехите на полските производители на храни на вътрешния европейски пазар бяха възможни единствено благодарение на приватизацията на преработвателния сектор, структурните промени, както и на инвестициите, които модернизираха предприятията и ги адаптираха към хигиенните и ветеринарно-

санитарните стандарти на Европейския съюз. Общата стойност на инвестициите за периода 2000-2010 г. надвишава сумата от 68,5 млрд. злоти. Делът на субсидиите от Европейския съюз (съфинансирани от програмите САПАРД, ОСП „Земеделие” и ПРСР 2007-2013) възлиза едва на около 6% от общата стойност на инвестициите. Финансовите средства на Европейския съюз обаче са катализатор на инвестиции. За да получи съфинансиране, предприемачът трябва да вложи собствени средства, което води до 3-4-кратно увеличение на крайната стойност на инвестицията (Urban, Szczepaniak, Mroczek, 2010).

Публична подкрепа до 2011 г. са ползвали почти всички браншове от хранителната промишленост, а също и търговията на едро с хранителни продукти. Основни бенефициенти бяха млечният, месният и зеленчуко-плодовият бранш (които бяха субсидирани най-рано, т.е. по програма САПАРД). През целия период 2002-2011 г. стойността на дофинансирането е относително доста ниска и се колебае средно в границите 1-1,5 милиона злоти за един инвестиционен проект. При следващите програми за подкрепа инвестициите постоянно нарастват. Средният размер на субсидиите обаче е няколко пъти по-нисък от определения лимит по оперативните програми. В програма САПАРД само 4,2% от фирмите са получили субсидия, по-висока от 5 милиона злоти, а 62,6% от предприятията са получили субсидия, чиято стойност се е колебала в границите от 125 хил. злоти до 1 милион злоти. Също така и по ОСП „Земеделие” по-голяма част от проектите (63,7%) са получили дофинансиране до 1 млн. злоти, а само 7% от проектите са получили публична помощ, превишаваща 5 млн. злоти. Също така и в ПРСР 2007-2013 стойността на големите проекти, с повече от 5 мил. злоти, не превишава 10%. Останалите са малки проекти.

Според данните на Агенцията за реструктуриране и модернизация на земеделието (ARiMR) от стартирането на програма САПАРД до края на 2011 г. са осъществени около 3,7 хил. инвестиционни проекта в повече от 2,2 хил. преработвателни предприятия. Първоначално (по програма САПАРД) стойността на публичната помощ във всеки от четирите подпомогани бранша е била почти еднаква, в следващите програми размерът на субсидиите по браншове се различава значително. Почти непроменена остава стойността на инвестициите в предприятията на месната промишленост (където ветеринарно-санитарните изисквания са най-строги). Ефектите от помощта, измервани с показателя „оцеляване на фирмата на пазара”, са много добри. По-голяма част от стопанските субекти, които са ползвали от средствата на Европейския съюз по програма САПАРД, през 2010 г. продължават да извършват производствена дейност (Wigier, 2011).

Структурата на предприятията, ползвали инвестиционна помощ, не е идентична със структурата на хранителната промишленост в Полша. Повече от 40% от фирмите, ползвали инвестиционни субсидии, са със среден размер, от 50 до 249 заети, докато според данните на Главното статистическо управление относителният дял на тази група фирми в хранителната промишленост е около 10%. Тази информация не е изненадваща, защото на по-големите фирми им е значително по-лесно да се възползват от публична помощ с оглед на по-големия икономически потенциал, кредитни способности или човешки ресурси. Малките фирми също имат проекти, съфинансирани със средства от Европейския съюз. Инвестициите, осъществени от тези фирми, са най-често за закупуване на транспортни средства и на най-необходимото производствено оборудване.

През периода 2002-2006 г. инвестициите в хранителната промишленост са насочени главно към въвеждането на хигиенните и ветеринарно-санитарните изисквания на Европейския съюз. Преработвателните предприятия, които са искали да изнасят на пазарите на Европейския съюз, е трябвало да изпълнят тези изисквания *in ante*. Периодът на приспособяване на производствените предприятия към изискванията на европейския пазар приключва в края на 2006 г. Около 80% от стойността на инвестициите в месната и млечната промишленост са били предназначени за постигането на европейските стандарти. В сектора преработка и консервиране на плодове и зеленчуци близо половината от осъществените инвестиции през този период са за подобряване на качеството и нарастването на добавената стойност. По програма ОСП „Земеделие” по-голямата част от инвестициите (45% от стойността на всички инвестиции) е насочена към подобряване на качеството на производството, както и към въвеждането на пазара на нови продукти. Благодарение на средствата от ПРСР 2007-2013 са реализирани преди всичко инвестиции, водещи до нарастване на добавената стойност (45% от стойността), както и въвеждане на нови продукти за пазара. Такава промяна на видовете инвестиции свидетелства за приоритетната задача на преработвателните предприятия - да увеличат своята конкурентоспособност. Инвестициите, свързани със защита на околната среда, все още са изключения.

Анализът на съществените ефекти на програмите за публична помощ, съфинансирани от средства на Европейския съюз, показва, че програма САПАРД е реализирана в 791 производствени предприятия, т.е. в около 4% от съществуващите предприятия в хранителната индустрия на Полша до момента на влизане в Европейския съюз. Благодарение на средствата от програмата в 581 фирми е въведена

системата HACCP (Система на анализ на опасностите и контрол на критичните точки), в това число: в 300 месопреработвателни предприятия, в 127 млекопреработвателни, в 102 преработвателни предприятия за плодове и зеленчуци, както и 52 предприятия за преработка на риба. Програма САПАРД е реализирана в 747 предприятия, в това число: месопреработвателни – 412; млекопреработвателни – 154; за преработка на плодове и зеленчуци – 130; и за преработка на риба – 51. Закупени са 320 цистерни за транспорт на сурово мляко. Средностатистически една фирма е осъществила 1,5 проекта, но има и такива немногобройни примери за фирми, реализирали повече от три проекта.

Програма ОСП „Земеделие” е реализирана от 727 субекта, които са осъществили 1097 инвестиционни проекта. Близо половината от бенефициентите на тази програма са се възползвали и от инвестиционните субсидии на САПАРД. Въпреки малко по-големите финансови средства, предназначени за реализация на тази програма, от тях се е възползвал по-малък брой бенефициенти. За това свидетелстват по-големите инвестиционни разходи, извършени на базата на средствата от ОСП „Земеделие”, отколкото по програма САПАРД. По линия на ОСП „Земеделие” преобладават инвестициите за закупуване или за инсталиране на машини за преработка на земеделски продукти (43,1% от стойността), както и разходи за изграждане (ремонт на сгради – 25,4%). Относителният дял на останалите видове инвестиции е минимален.

Към средата на 2001 г. по линия на ПРСР са приети повече молби, отколкото е бил определеният лимит за допустимо финансиране (122% от лимита). Към този период са подписани 1065 договора с 877 субекта за инвестиции на обща стойност повече от 4.5 млрд. злоти, които ангажират около 1.3 млрд. злоти от субсидията на публичните средства (44% от лимита на допустимите средства). Изплатена е субсидия на 522 стопански субекта, които са внедрили 586 инвестиционни проекта на обща стойност от 1.9 млрд. злоти, и са изплатени 0.6 млрд. злоти от публичните средства (Wigier, 2011).

Публичната помощ има съществена, но постепенно намаляваща роля при формирането на темповете и насоките на инвестициите в хранителната промишленост. Тя е довела до засилване на конкурентоспособни позиции и нарастване на износа на полската хранителна промишленост главно на пазарите на страните от ЕС. Държавата, приемайки ролята на регулатор, е довела до налагането на определено поведение. Тя подкрепя и в известна степен определя насоките на някои инвестиции. Предизвиканият от програмите за публична помощ субституционен ефект върху доходите води обаче до

намаляване на ефективността. Предвид седалището на фирмата (град/село) разпределението на фирмите, ползващи подкрепа, е сравнително равномерно, така че не може да се изтъкне еднозначно влияние върху изравняването на диспропорциите в развитието им. Естествено основните пазари за реализация на предприятията от хранителната промишленост са големите агломерации. Селските райони могат да бъдат активизирани посредством достъпа им до пазарите на труда, както и закупуването на земеделски суровини. Благоприятни ефекти от инвестиционната политика се отчитат в направлението подобряване конкурентоспособността на някои субекти от хранително-преработвателния сектор, адаптиране към хигиенните и ветеринарно-санитарните изисквания на ЕС, подкрепа на структурните промени, а също така – и опазване на околната среда. Публичната помощ обаче не гарантира равнопоставеност и обществена справедливост. Типът „среда” (градска или селска община) е един фактор, който разграничава проектите от гледна точка на стойността на инвестициите и размера на субсидиите. Инвестициите, осъществявани в градовете, са значително по-високи от тези в селските райони. Ангажирането на публични средства в частна дейност води до появата на ефекта „изтласкване”.

ДЪЛГОСРОЧНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ХРАНИТЕЛНАТА ПРОМИШЛЕННОСТ

Дебатите, които се водят в ЕС за бъдещето на Общата селскостопанска политика след 2013 г., показват, че тя ще играе ключова роля за осигуряването на хранителна стабилност, устойчиво развитие на земеделското стопанство и селските райони и в управлението на природните ресурси. Тя ще бъде ефективен инструмент, насочен към новите предизвикателства пред общността, свързани с опазването на ресурсите, промените в климата, водното стопанство, биологичното разнообразие, енергията от възобновяеми източници, както и управлението на рисковете и кризите. Правителството на Република Полша е на мнение, че е разумно досегашната структура на Общата селскостопанска политика да бъде запазена – т.е. общата организация на пазарите, системата на директните плащания, както и политиката за развитие на селските райони, заедно със съответното ниво на финансиране от общността – поне в сегашните мащаби (Rowiński, 2010).

От приетата през юни 2011 г. от Европейския парламент резолюция по въпроса на ОСП до 2020 г. се вижда, че ключовото предизвикателство пред хранителния сектор не само в Европейския съюз, но и в целия свят си остава изхранването на населението. Според прогнозите на FAO до 2050 г. броят на населението по света ще нарасне на 9 млрд. души

(главно в развиващите се страни). Това ще наложи нарастване на производството на храни в световен мащаб с около 70%, при същевременно ограничаване на достъпа до скъпи ресурси – особено вода, енергия и земя. Това означава нарастване на натиска върху световните пазари за увеличаване на производството на храни, на риска за появата на колебания на цените на земеделските и хранителните пазари, на натиска за използване на природните богатства. Храната, както и в предишните векове, ще продължава да има стратегическо значение.

В този контекст предприятията на хранителната промишленост трябва да се концентрират върху постоянното търсене на нови източници на конкурентни предимства. Основният пазар, на който те в бъдеще ще се конкурират, ще бъде европейският пазар, откъснат (главно по икономически причини) от пазарите, на които ще настъпи засилено търсене на храни. По-високото ниво на конкурентоспособност дава възможност за устойчиво развитие за по-дълъг период, за нарастване на възможностите за участие на пазара, за подобряване на финансово-икономическата ситуация, постигане на печалба над средното ниво и т.н. Досегашният източник на предимство, особено по отношение на пазара на традиционни продукти, беше разходно-ценовото предимство. Неговото постигане беше възможно благодарение на ниските цени на земеделските продукти, ниското заплащане на труда и останалите производствени фактори, както и ниските норми на печалба в преработвателната промишленост. В бъдеще факторите, които ще оказват решително влияние върху конкурентоспособността на фирмите, няма да бъдат ценовите инструменти, а качеството на продуктите, техният иновационен характер, собствената марка, интелектуалният капитал и т.н.

Конкурентното предимство може да се изгражда посредством стратегия на иновациите, основана на високото качество и стандартизацията на продуктите, на висококачественото обслужване на клиентите или създаването на марки с уникална стойност за потребителя. През XXI в. факторът, който придобива все по-голямо значение при оценката на качеството на хранителните стоки, е влиянието, което те оказват върху здравето. В ЕС сред продуктите иновации около 20% представляват стоки със здравословно естество. В САЩ техният дял на пазара възлиза на около 45%. Според CIAA (Конфедерацията на производителите на храни и напитки) развитието на този сегмент на пазара ще бъде важен фактор за засилване на конкурентоспособността.

Фирми от хранителната индустрия постигат предимство пред конкурентите си благодарение също така и на въвеждането на системи за управление на качеството. В Полша през 2011 г. в 89% от фирмите,

производители на храни с неживотински произход, и в 99% от тези, произвеждащи храни с животински произход, задължително са въведени такива системи като GMP; 88% от фирмите, произвеждащи храни с неживотински произход, и 99% от тези, произвеждащи храни с животински произход, пък прилагат системата GHP, а 60% от фирмите, произвеждащи храни с неживотински произход, и 53% от тези, произвеждащи храни с животински произход, са въвели системата HACCP. За спечелването на чуждестранните пазари обаче огромно значение имат незадължителните системи.

Поддържането на настоящото ниво на конкурентоспособност на полските предприятия от хранителната промишленост, както и нейното подобряване, ще зависи и от иновациите в сферата на производството, производствените процеси, маркетинга и организационните структури. Анализът на степента на иновации в полската хранителна промишленост показва, че тя е доста ниска. Относителният дял на капиталовложенията за научноизследователска и развойна дейност (НИРД) в стойността на продажбите на хранителната промишленост възлиза едва на около 2%, а в структурата на капиталовложенията доминират разходи, свързани със закупуването на основни средства (около 65%). Делът на разходите за НИРД е минимален (едва 2-3%). През последните години само 32% от предприятията са въвели иновации, в това число продуктови - 25%, процесови - 21%, маркетингови - 24%, а иновации с организационен характер - 20%. Относителният дял на продуктите иновации в стойността на продажбите в хранителната промишленост не превишава 10%. Предприятията от хранителната промишленост досега бяха заинтересовани повече от повишаването на качеството на продуктите и намаляването на тяхната себестойност, отколкото от въвеждането на продукти със съвършено нови качествени показатели. Ниската степен на иновации може впоследствие да се окаже съществена опасност не само за нарастването на конкурентоспособността, но и за самото задържане на пазара.

Успоредно с нарастването на стандарта на обществото и намаляването на разходите за храна в общите разходи се променят и потребителските навици на обществото. Следва да се очаква, че в бъдеще бързо ще нарастват нуждите на потребителите от продукти от типа instant, безопасни продукти, които дълго да запазват своите хранителни качества. Фирмите, търгуващи с хранителни стоки, ще трябва да се приспособят към променящия се начин и стил на живот: продукти „за вкъщи“, лесни за приготвяне, консумация и съхранение с удължен срок на трайност. Такава еволюция на пазара все още предстои. Но за нея няма да бъдат подготвени тези фирми, които не започнат да

инвестират в качеството, иновациите и човешкия капитал.

Основните насоки и тенденции за развитие на пазарите на хранителни стоки все по-често се определят от фирми с глобален характер. По-малките фирми, ако не намерят за себе си точната пазарна ниша, ще трябва да се приспособят към техните условия. Тяхната роля често се свежда до тази на поддоставчик, производител на някаква марка. След десетина години само малък брой фирми, при които преобладава роден капитал, ще могат да се конкурират на европейските или на световните пазари. Ролята на малките и средните фирми, които имат по-малки капиталови възможности и по-големи бариери за излизане на пазара, постепенно ще намалява. Нарастващ натиск върху тях оказват също така развиващите се търговски вериги. Техният дял в стойностите на продажбите в търговията на дребно с хранителни стоки (около 50%) е все още по-малък от този в страните от Западна Европа (около 70%). За да продължат да съществуват на пазара, фирмите, търгуващи с хранителни стоки, трябва колкото може по-бързо да изработят собствена индивидуална стратегия на развитие.

LITERATURA

Analizy przewidywanych skutków proponowanych uproszczeń PROW 2007-2013 w zakresie poszczególnych działań oraz zmian systemowych wymagających modyfikacji Programu dla beneficjentów, sektora rolno-spożywczego oraz środowiska, ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwem

Rolnictwa i Rozwoju Wsi przez zespół pracowników IERiGŻ-PIB (A. Kowalski, G. Niewęłowska, A. Wrzochalska, J. Rowiński, A. Wasilewski, M. Adamski, M. Dudek, P. Chmieliński, M. Wigier), IERiGŻ-PIB, Warszawa luty 2010. Ocena Średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów wiejskich na lata 2007-2013", MRWiR, IERiGŻ-PIB, Agrotec, IUNG, Warszawa 2010.

Mroczek, R. (red.): Procesy dostosowawcze polskiego przemysłu spożywczego do zmieniającego się otoczenia rynkowego (1), Raport Nr 4 Programu Wieloletniego 2011-2014, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011.

Rowiński, J.: Wpływ funduszy współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej na rozwój rolnictwa i regionów wiejskich. Raport końcowy Nr 178, Programu Wieloletniego 2005-2009, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2010.

Urban, R, Szczepaniak I, Mroczek R.: Polski sektor żywnościowy w pierwszych latach członkostwa (Synteza) Nr 177 Raport Nr 177, Programu Wieloletniego 2005-2009, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2010.

Wigier, M. (red.): Analiza efektów realizacji polityki rolnej wobec rolnictwa i obszarów wiejskich, Raport Nr 26 Programu Wieloletniego 2011-2014, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011.

Статията е приета на 17.04.2012 г.

Рецензент – д-р инж. Збигнев Флорианчик

E-mail: florianczyk@ierigz.waw.pl